

Hrvojka Paljan
»Industrogradnja«,
Zagreb, Savska c. 66

Otvorena pitanja urbanog stanovanja

Prikaz i komenar nekih stajališta u urbanoj sociologiji

»Ne postoji pravi život u krivom.«

Adorno

U posljednjih nekoliko godina pojavile su se brojne studije o stanu i stanovanju, i to kao rezultat ispitivanja u stambenim naseljima što su nastala u prvom naletu intenzivne planske stambene izgradnje negdje između 1950-tih i 1960-tih godina.

Osim toga, pokrenuta je cijela mašinerija kritika, optužbi i upozorenja koja su (iako još uvijek bez dovoljno utjecaja na samo planiranje) uspjela osvjetliti taj problem sa stajališta raznih interesa.

Karakteristično je za te studije da one ne promatraju stan i stanovanje izolirano, kao zasebne cjeline, nego unutar određenog procesa, odnosno kao rezultat odluka i djelovanja određenih utjecajnih sila.

Sile koje djeluju u planiranju mogu se prema tim studijama u biti podijeliti na *nematerijalne* (ciljevi u planiranju, političke odluke, administrativni zakoni) i *materijalne sile* (tehničke, građevinske, planerske — osobni pogledi planera), ali se naglašava primarna važnost *nematerijalnih sila*. »Kako ćemo sutra živjeti u ovom svijetu, ovisi u prvom redu o tome tko postavlja ciljeve u planiranju, koji će se faktori pri tome uzeti kao važniji i o načinu na koji će oni biti preneseni u planske realizacije«.¹

To su nove misli u prikazima (osobito arhitektonskim) o stanovanju. Ulogu i važnost tih sila isključivala su iz svojih razmatranja i tako kapitalna djela urbane sociologije kao što su »Humaner Städtebau« i »Die moderne Grosstadt« H. P. Bahrdta, te se tako stvarala suviše optimistička slika o kompetenciji pojedinih profesija. Međutim, vrijednost je tih djela još uvijek u poticanju na kritičnije i produbljenije razmišljanje.

U tim se studijama osobita pažnja poklanja ispitivanju čovjekovih psihičkih osobina i utvrđuju se uzroci zbog kojih se u dosadašnjem planiranju o tome nije vodila dovoljna briga. U ispitivanju tih uzroka časopis »Baumeister« odigrao je pionirsku ulogu. U njemu objavljena sistematska razmišljanja i proučavanja zahvalila su i razotkrila srž tih problema: Corbusierov »Modulor« i mjere dobro oblikovanog čovjeka prema Neufertu nemaju zajedničko s Leonardovim »Kanonom proporcija« i s *traktatom* Vitruvia samo to da im je ljudsko tijelo baza svih harmoničnih proporcija, nego i to da promatraju čovjeka (koji bi prema njima trebao biti »mjerilo svih stvari«) ne kao cjelinu, dakle kao jedinstvo psihičkoga i fizičkoga

¹ Patellis Nikitas und Hoffmann Pierre, »Die Betroffenen sollen ihre Umwelt selbst bestimmen« u »Urbanes Wohnen«, Siedlungsverband Ruhrbezirk, Essen 1971, str. 113.

nego kao na centimetre izmjerivo živo biće. »Psihička svojstva čovjeka, dakle živi čovjek sa svojim individualnim i ostalim karakteristikama, bio je u svim tim učeljima o proporciji, a na koje se danas oslanjaju sve vodeće arhitektonske metodologije, potpuno ignoriran«.²

Zanemarivanje tih momenata dovelo je do funkcionalizma u arhitekturi, tj. u stanovanju, za kojeg je odavno *Chombart de Lauwe* hladnokrvno rekao: »Riječi funkcija pridaje se u stanovanje suviše tehnički smisao koji potiskuje svu slobodu pojedinca, kao da se radi o smještaju pokusnih štakora ili zečeva«.³

Na isti problem upozorava *Lucius Burckhardt* u poznatom predavanju održanom povodom izložbe »*Tatbestand Wohnen*« u Zürichu, kada kaže: »Poskupljenje, ne bez utjecaja funkcionalističkog načina gledanja, dovelo je do velikih ograničenja. Mjere stana i namještaja sve su se više međusobno prilagođavale. Posljedica je toga nesatanak prostora za igru, za fantaziju stanara, za spontane manifestacije i potrebe stanara, stanar nema više mogućnosti oblikovati vlastiti dom prema vlastitim željama«. I nastavlja: »Većina danas planiranih stanova napravljena je za tzv. standardnu obitelj s uvijek malom djecom i vječno zdravim roditeljima«.⁴

U netom iznesenom citatu moguće je pronaći uzroke za mnoštvo nehumanih selekcija i ponašanja koje primjećujemo u današnjem stanovanju. Ograničenje stambenog prostora potpuno je eliminiralo tradicionalnu veliku obitelj koja je pružala i velikima i malima, i starima i bolesnima osjećaj sigurnosti i osobne vrijednosti. To je otjeralo stare ljude u geta staraca stvorivši od njih gotovo ljude nižeg reda.

Međutim, ovdje treba izrazito naglasiti da funkcionalizam u arhitekturi, dakle i u stanovanju, nije sam po sebi toliko opasan koliko njegova *zloupotreba*. kao i *zloupotreba* činjenice da je stanovanje elementarna životna potreba (za razliku od cijelog niza sekundarnih potreba što ih stvara industrijsko društvo). Ta je *zloupotreba* pogotovo opasna u društvu u kojem je — kako to oštro primjećuje glasovitosti ekonomist i sociolog J. K. Galbraith — »maksimalan profit postao mjerilom svih stvari«.⁵

Pojeftinjenje stambenog prostora, koje se s pravom moglo očekivati, jer ga je omogućila moderna tehnologija, nije uslijedilo, i to zbog pohlepe za profitom.

U Zapadnoj Njemačkoj uvriježio se već pogrdni naziv »*Profitopolis*« za tako nastale gradove. U imenu je sadržana sva drama nemoći i protesta. Opirući se takvom stanju stvari napredne grupe arhitekata, umjetnika i sociologa organizirale su stalnu putujuću izložbu pod nazivom »*Profitopolis ili treba li čovjek drugačiji grad*«. Izložba je obišla gotovo sve veće gradove Zapadne Njemačke i naišla na glem odjek. Posjetioci su bili suočeni s razornom ulogom profita, i u njima se nastojao probuditi interes za akcije koje ne poduzimaju službene institucije, a koje bi vodile onemogućivanju takva stanja. U katalogu stoji: »Ovo je izložba o bijednom stanju u našim gradovima i o potrebi da se ono promijeni, kako bi čovjek u svome gradu opet mogao ljudski živjeti«.⁶

Opterećivanje stana brojem stanara može postati uzrokom patoloških ponašanja, o čemu govore istraživanja Omera R. Gallea, Waltera R. Grovea, profesora sociologije na Univerzitetu u Nashvillu (SAD) i njihova suradnika J. Miller McPhersona. Njihova se istraživanja oslanjaju na rezultate ispitivanja A. Schorra, koji je rekao da loši uvjeti stanovanja vode do pesimizma i pasiviteta, neprekidnog nezadovoljstva, cinizma prema društvu i individuumu, a to dovodi do poteškoća u vođenju domaćinstva i odgoju djece.

U raznim dijelovima Chicaga oni su promatrali slijedeće forme patološkog ponašanja: opasijalno i agresivno ponašanje, psihičke deformacije, mladenački kriminal, odlazak u nervne klinike, nebrigu za djecu, te natalitet i mortalitet kao biološke manifestacije.

Gustoća stanovništva raščlanjena je bila na njene strukturalne faktore koji čine različite kombinacije s obzirom na klasnu i etničku pripadnost. Patološko

² Panayotis Alexiu, »Instrumentarium schaffen«, u »*Baumeister*« No 3, 1973, str. 272.

³ Chombart de Lauwe, »Soziologie des Wohnens«, u »*Bauen und Wohnen*«, No 5, 1961, str. 139.

⁴ Lucius Burckhardt, »*Tatbestand Wohnen*«, *Bauwelt*, No 10, 1971, str. 423.

⁵ Galbraith, John Kenneth u predavanju: »*Die Zukunft der Städte im modernen Industriesystem*

— Konzept der organischen Stadt«, povodom urbanističkih savjetovanja, München 1971.

⁶ Tekst na naslovnoj strani kataloga izložbe »*Profitopolis — ili treba li čovjek drugačiji grad*«, Die neue Sammlung, Staatliches Museum für angewandte Kunst, München 1972.

ponašanje promatrano je s obzirom na: broj osoba koje žive u jednoj sobi, broj soba u jednoj stambenoj jedinici, broj soba u stambenoj strukturi i broj stambenih struktura na jedinici površine.

Rezultati ispitivanja pokazali su da je broj »osoba u jednoj sobi« najvažniji faktor mogućeg patološkog ponašanja. To je razumljivo, jer se povećanjem broja osoba koje žive u jednoj sobi ograničavaju individualne želje, a to se manifestira u pretjeranoj razdražljivosti, umoru i apatiji. Može se isto tako pretpostaviti da je ponašanje ljudi koji žive u takvoj sredini reakcija na njihovu sadašnju situaciju i da oni ne vode dovoljno računa o tome kakove bi to posljedice moglo imati njihovo ponašanje u budućnosti. Na drugo mjesto prema važnosti dolazi faktor »broj stanova u stambenoj strukturi«, dok su faktori »broj soba u stanu« i »broj stambenih struktura na jedinicu površine« gotovo neinteresantni za patološko ponašanje.

Odlazak u nervne klinike kao oblik patološkog ponašanja bio je najjače vezan uz faktor »broj soba u stambenoj strukturi«. Vjerojatno je to rezultat ponašanja osoba iz različitih stanova, te posljedica tehničkih nedostataka u izvedbi stanova (slušanje susjedovih televizijskih programa, svađa, dječjeg plača i sl.).

Zbog aktualnosti problema i kompleksnih metoda primjenjivanih u istraživanju, rad spomenutih autora, iako još spekulativne naravi, objavljen pod nazivom »*Gustoća stanovništva i patološko ponašanje*«, zaslužuje da se prevede na naš jezik.

Rezultati ispitivanja koji su objavljeni u tom radu mogu se ujedno shvatiti kao upozorenje na posljedice koje bi sa sobom mogao eventualno donijeti tzv. mali stan: garsonijera, jednosobni i dvosobni stan, broj kojih samo u Zagrebu iznosi oko 70% ukupnog broja stanova koji se momentalno izvode.

Promatrano u svjetskim razmjerima, trajno prisutan fenomen neprekidnog porasta stanovništva pretvara i onako ogroman nedostatak stambenog prostora u još složeniji problem.

Akciona grupa »*Urbano stanovanje*« u Münchenu predlagala je kao svoj prilog ublažavanju spomenutog problema fleksibilne stambene strukture. Navedimo samo neke nazive i autore predlaganih projekata: »*Meta-Stadt Bausystem*« od R. J. Ditricha, »*Stanovanje u Saarlouisu*« autora H. Ohla i C. Schneidta, te »*Grad kao prostorno lančana konstrukcija*« od Götz-Haydar-Alya.

Uz tehničke i oblikovne novitete koje su ova rješenja donijela, uz poznate je prostorije stana bio predviđen i čitav niz prostorija za zajednički boravak i aktivnosti (prostorije za učenje, prostorije za sport i prostorije za televiziju). Korištenje tih prostorija značilo bi živjeti i naučiti se živjeti u grupi, a to donosi sa sobom čitav niz drugih pitanja. Novija razmatranja o stanovanju vode o tome računa i ne dozvoljavaju da ona ostanu nespomenuta.

Socijalni psiholog G. Hillmann naglašava da smo daleko od rješenja života u zajednici ako su ostvareni samo tehničko-organizacioni preduvjeti; on upozorava na činjenicu da su do sada svi pokušaji sa stambenim zajednicama, radnim i studijskim grupama i sl. pokazali kako svako grupiranje posjeduje vlastitu hijerarhiju, vlastitu sankciju i suparništvo, te kako pojedinac prihvaća život u grupi samo onda ako ga može i odbiti.

Dakle, i samu ideju, pamakar i o djelomičnom stanovanju u zajednici, društvo dočekuje potpuno nespremno. Uzrok je tome, smatra Richard Hauser, direktor »Center for Group Studies« u Londonu, što naš trenutačni školski sistem potpuno zanemaruje socijalne kvalitete, ne zahtijeva socijalnu inteligenciju, nego samo tehničku i apstraktnu te vrlo malo stvaralačku. Posljedica je toga nepostojanje tzv. aktivnog zajedničkog duha (pasivan duh uvijek postoji) koji je bio vrlo važna socijalna karakteristika grada. Hauser predlaže da se u školu uvede predmet socijalni odgoj, koji bi sadržavao vježbe iz komuniciranja, organiziranja, istraživanja, akcija i slično. Odraslim ljudima predlaže jače povezivanje u tzv. »*Peer groups*«, dakle grupe sa sličnim problemima i interesima (majke školske djece, grupe istih zanimanja i sl.) i upozorava:

»Stvarno mjesto gdje je naše društvo zatajilo jest ono na kojemu je zakazao planer kada je čovjekovim socijalnim potrebama prestao posvećivati odgovarajuću pažnju«. I dalje: »Ljudi su utrpani u nova naselja a da im se nije pružila prilika

da postanu uspješni građani; oni su osuđeni na sociomatsko umiranje, da kao pojedinci i grupa tragično i nepotrebno vode neispunjen život».⁷

Time ujedno dolazimo na pitanje, koje se vrlo često postavlja u prikazima o novim stambenim naseljima, pitanje identiteta njihova stanovništva. *Abraham A. Moles* iz Instituta za socijalnu psihologiju Sveučilišta u Strassbourgu kaže: »Svi mi poznajemo velika naselja. Neki od nas stanuju u njima. Te grupe stambenih blokova na rubovima gradskih jezgri nisu ni grad ni selo. U posljednjih nekoliko godina oni su postali sastavni dio naših gradskih pejzaža i pitanje koje možemo postaviti glasilo bi: nisu li te izrasline, ti sitemi sa svojim tvrdim kontrastom u stilu i stanovništvu mjesto gdje se rak rana brzo širi, a koja bi mogla nanijeti težak udarac cjelokupnoj civilizaciji grada«. U nastavku Moles se pita: »Ne znači li njihovo postojanje nešto što ne ulazi u tradicionalan pojam grada (koji je značio život, rad, promjene, vremensko postojanje centra i karakterističnih sadržaja, kao i toplinu samoodbrane anonimnosti)«.⁸

On postavlja i niz drugih pitanja, kao npr.: kakove će posljedice snositi stanovnik novih naselja kao sudionik i svjedok u procesu u kojemu se njegovo slobodno vrijeme limitira prostornim ograničavanjem, i što znači za njega to što njegovo naselje ne pripada centru koji je bio jedna od njegovih najjačih motivacija koja je savladala mnoge prepreke, sve dok se nije pojavilo vozilo koje grad nije povezalogo nego zauvijek podijelilo.

Pod pretpostavkom da će se stanovnici novog naselja prema okolici ponašati tako dugo pasivno dok ne budu uključeni u njeno stvaranje, pokušalo se pri planiranju aktivirati javnost. Današnje gotovo »diktatorske« metode u planiranju pretvorile su prosječnog stanovnika u čistog konzumenta, opterećenoga s »imati« a ne sa »biti«. Međutim, tradicionalne metode aktiviranja javnosti putem raznih anketa (obično plebiscitarnog karaktera), zatim činjenica da ljudi uopće nisu bili svjesni problema za koji su bili upitani, prebrzo i jednostrano kvantificiranje rezultata te mogućnost njihova manipuliranja, dovodilo je često do krajnje problematičnosti rezultata.

Poznati su slučajevi iz SAD, gdje se usprkos primjeni priznatih znanstvenih ili socioloških i urbanističkih metoda nije spriječilo da se saniranjem jednog područja, drugo ne pretvori u slum. Uzrok tome bio je gotovo prozaičan. Povećana stanarina u novim stanovima pri istim prihodima dovodila je do općeg pada standarda. Novi stanovi sami po sebi ne poboljšavaju opće uvjete života, ukoliko oskudica nije eliminirana drugim metodama. Radi se ovdje, dakle, o nedostatku krajnjeg cilja u planiranju što je dovelo do toga da, usprkos svim dobrim namjerama, urbanizam i socijalno planiranje nisu djelovali sinhrono te rezultati nisu i ne mogu biti adekvatni. Rezultati aktiviranja javnosti, koje je je potakla akcija »Profitopolis«, još uvijek nisu poznati.

Isto je tako napisan veliki broj socioloških i sociopsiholoških studija o utjecaju oblikovnih forma na čovjeka i o njegovu ponašanju kao rezultatu tog utjecaja. Iznesene teze oslanjaju se na djela **A. Mitscherlicha** »Die Unwirklichkeit Städte« i »Thesen zur Stadt der Zukunft«, zatim na djelo **H. Berndta**, **A. Lorenzera** i **K. Horna** »Architektur als Ideologie«, a pogotovu na djelo **K. Lyncha** »The Image of City.«

Oblikovne bi forme morale, prema zahtjevima iznesenim u studijama, omogućiti orijentaciju, pružiti osjećaj pripadnosti, produbiti znatiželju i stvoriti estetska zadovoljstva.

Mogućnost orijentacije u okolici pružit će čovjeku samopouzdanje i sigurnost, dok će se čovjek »bez čvrstih orijentacija, bez osjećaja da se kreće u oblikovanom, povući u samoga sebe i postići će niži stupanj socijalizacije, ukoliko se već i neće asocijalno ponašati«. Kakvu će duhovnu emotivnu sliku imati čovjek o svojoj okolici ovisit će o tome koliko će se on moći poistovjetiti s formama u njoj. To je preduvjet za stvaranje osjećaja pripadnosti i zavičajne topline. »Stabilnost odnosa prema objektu jedan je od najvezivnijih elemenata u ljudskom društvu.«¹⁰ Okolica

⁷ Hauser, Richardt, »Das unsichtbare Gemeinwesen«, »Baumeister«, No 10. 1790, str. 1184.

⁸ Moles, A. Abraham, »Psychopathology of Big Housing System«, u »Education and Culture«, No 18, 1972, i u »Mit Augen eines Psychologen — Psycho-Pathologie grober Wohnsiedlungen«, Bauwelt, No 50, 1972, str. 1909.

⁹ Mitscherlich, Alexander, »Thesen zur Stadt der Zukunft«, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1971, str. 40, 46.

¹⁰ Op. cit.

mora sadržavati u određenoj mjeri novosti, raznolikosti, nešto što je neočekivano i nepredvidivo. Ako toga nema, nema ni duhovnog poticaja. »Monotona okolica reducira znatiželju i ne omogućava oblikovanje kritičnog stava i spontanog izraza.«¹¹ Istodobno optužbe, koje same po sebi nalijeću, kada imamo pred sobom sliku nekih poslijeratnih stambenih naselja, glase: »Nezainteresiranost za objekte koju danas primjećujemo kod velikog broja ljudi može se pripisati monotoniji njihova života, a nju povećava rugoba industrijskih stambenih naselja, radnog mjesta, mjesta za zabavu, dakle cjelokupna izgrađena okolica.«¹² U praksi se o svemu ovome vodi vrlo malo računa. Prohtjevi za racionalizacijom (sociolozi to nazivaju funkcionalizmom), koja bi trebala pojeftiniti proizvodnju stanova, često onemogućavaju stvaranje umjetničkih oblika i detalja i time nehotice nastaju paradoksalna stanja. Jer toliko obećavano pojeftinjenje nikako da se (iz poznatih ili nedovoljno poznatih razloga) pojavi, dok istodobno tjednik »Die Zeit« u iznimno aktualnom tekstu upozorava: »Funkcionalizam nam je iz građevina izbacio ornamente kao nefunkcionalne, a mi danas vidimo, da je sa socijalnog i društveno-političkog stajališta zadovoljnije emotivno-estetskih prohtjeva funkcionalnije nego što bi to funkcionalizam bilo kada uopće mogao biti.«¹³

Različiti su uzroci što se u praksi olako prelazi preko prohtjeva za zadovoljenjem emotivno-estetskoga. »Još uvijek nedostaju racionalno dokazivi i empirijski potvrđeni dokazi za ispunjenje tih prohtjeva, koji bi se mogli kao opravdanje inter-subjektivnih vrijednosti podići na nivo ciljeva u oblikovanju.«¹⁴ Poteškoća je također i u tome što su ciljevi u oblikovanju podložni procesu mijenjanja, a te su pak promjene određene prostornom kulturom i socijalnom strukturom okoline kao i psihičkim svojstvima čovjeka.

A. Mitscherlich upozorio je da je zadaća planiranja okolice ujedno unapređenje integralnih znanosti.

Na kraju treba spomenuti još i to da je samo u Zapadnoj Njemačkoj održan niz znanstvenih skupova i savjetovanja na kojima su razmatrane teme koje se u prikazima o stanu i stanovanju najčešće susreću: političke odluke i ciljevi u planiranju; sociološko-psihološki aspekti stanovanja; uključenje javnosti u planiranje; pitanje i uloga oblikovanja. Nastojalo se pronaći nove puteve u rješavanju vrlo složenog problema stana i stanovanja, jer »živjeti u okolici sivih kompromisa« ne može više nikoga zadovoljiti.

L I T E R A T U R A

1. Bahrtdt, Hans Paul, **Humaner Städtebau**, Wegener Verlag, Hamburg 1968.
2. Bahrtdt, Hans Paul, **Die moderne Grossstadt**, Rowohlt, Hamburg 1961 i Wegener Verlag, Hamburg 1971.
3. Berndt Heide, Alfred Lorenzer und Klaus Horn, **Architektur als Ideologie**, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1968.
4. Hillman, Günther, »Gruppenprobleme des Urbanen Wohnens« u »**Baumeister**«, No 10, 1970.
5. Galle, R. Omer, Growe R. Walter, McPherson und Miller, »Bevölkerungsdichte und Pathologie« u »**Bauwelt**«, No 1, 1973 i »**Science**« No 176, 1972.

¹¹ Op. cit.

¹² Op. cit.

¹³ Romeiss, F. L., »In der Welt grauer Kompromisse«, iz tjednika »Die Zeit«, No 11, 1973, str. 32. Die neue Sammlung, Staatliches Museum für angewandte Kunst, München 1972.

¹⁴ Trieb, Michael, »Ziele der Stadtgestaltung« u »**Stadt-Bauwelt**«, No 35, 1972, str. 197.